

Glaudžiai įsipynusi į dabartinį Nepriklausomybės laikotarpį: posovietinės transformacijos vieta socialinės atminties žemėlapyje šiuolaikinėje Lietuvoje

VALDA BUDRECKAITĖ

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, Vokiečių g. 10, 01130 Vilnius, Lietuva
El. paštas valda.budreckaite@tspmi.vu.lt

„Posocializmas“, „pokomunizmas“, „transformacija“ ir kiti semantiškai susiję žodžiai turi laikinumo atspalvį. Akademikai ir politikos formuotojai suvokė, kad šis laikotarpis bus sunkus eiliniams gyventojams. Svarstoma, kad Lietuvoje transformacijos laikotarpis baigėsi – pavyzdžiui, 2004 m., šaliai įstojus į ES ir NATO. Tačiau nežinome, kada šis laikotarpis pasibaigė žiūrint iš Lietuvos gyventojų perspektyvos (jeigu apskritai pasibaigė). Todėl šiame straipsnyje siekiama atsakyti į klausimą, kokie su transformacija susiję periodai arba lūžiai išryškėja (jeigu išryškėja) socialinėje atmintyje. Straipsnyje laikomasi periodo definicijos, pagal kurią jis turi ribas laike ir pavadinimą, suvokiamas kaip homogeniškas. Kokybiniai interviu, 2021 m. vasarą surinkti Panevėžyje, Jonavoje ir kaimuose aplink šiuos miestus, analizuojami taikant refleksišią teminę analizę (RTA). Daroma išvada, kad transformacija yra glaudžiai įsipynusi į dabartinį Nepriklausomybės laikotarpį. Viena vertus, kai kurie tyrimo dalyviai pasakojo apie „perversmą“, „suirutės“ laiką, kartais jį lygino su pokariu. Kita vertus, atmintyje kur kas ryškesnis bendras atkurtos Nepriklausomybės laikotarpis: jis suvokiamas kaip daugmaž homogeniškas laipsniškos kaitos laikas, kurį įmanu palyginti su stambiu periodu prieš esminį lūžį – sovietmečiu.

Raktažodžiai: posovietinė transformacija, periodizacija, pabaiga, socialinė atmintis, Lietuva

ĮVADAS

Žodžiai „transformacija“, „tranzicija“, „posocializmas“ (ar „pokomunizmas“, „posovietmetis“) turi laikinumo atspalvį. Kaip mini Janas Kubikas, dažniausiai mąstyta apie du pasiektinus tikslus – „vakarietiško stiliaus demokratiją ir rinkos ekonomiką“ (Kubik 2013: 28–29). Tiek akademikai, tiek politikos formuotojai numatė, kad šis laikotarpis bus sunkus gyventojams. Iškalbinga tai, kad sparčių ir gilių reformų strategija metaforiškai vadinta „šoko terapija“ (Murrell 1993; Sachs 1994a, 1994b; Åslund 1999, 2001). Kristen Ghodsee ir Mitchell A. Orenstein išskiria susijusią „J kreivės perspektyvą“: remiantis ja, laikiną ekonomiką „duobę“ gyventojams galiausiai atperka spartus ekonomikos augimas (Ghodsee, Orenstein

2021). Kaip transformacijos pabaigos riba ar bent jau svarbus rubikonas, lūžiniai metai dažnai minimi 2004-ieji, kai Lietuva, drauge su didele grupe kitų posocialistinių šalių, tapo Europos Sąjungos ir NATO nare (Havrylyshyn 2006: XIII; Norkus 2008; Gudžinskas 2009). Teleologinei mąstymo linijai oponavę autoriai, pirmiausia – posocializmo antropologai, pabaigos nubrėžimą ties 2004 m. (arba panašiu laiku) vertino kritiškai (Gilbert ir kt. 2008; Stenning, Hörschelmann 2008; Buyandelgeriy 2008). Vis dėlto ir pastarojoje stovykloje prabilta apie galimą posocialistinio periodo pabaigą (Platt 2009; Müller 2019; Šliavaitė 2020).

Tačiau vis žvelgiama veikia „iš viršaus“, o ne eilinių Lietuvos gyventojų, kuriems intensyvus, sudėtingas transformacijos laikas turėjo anksčiau ar vėliau pasibaigti, perspektyvos. Apie periodizaciją jų atmintyje žinios fragmentiškos. Rašydamas apie socialinę atminties organizavimą Baltijos šalyse, Dmitrijs Andrejevs pastebi, kad Lietuvoje įstojimo į ES ir NATO dienos pažymėtos kalendoriuje (Andrejevs 2018). Kaimyninės Rusijos visuomenėje svarbi riba brėžiama apie 2000-uosius: atmintyje dominuoja negatyvus XX a. 10-ojo dešimtmečio vaizdinys, metai prisimenami kaip *lichije devianostyje* (rus. *лихие девяностые*) (Бонч-Осмоловская 2018; Sharafutdinova 2020: 105–132; Malinova 2021), nors visuomenėje esama ir pozityvaus šio dešimtmečio vertinimo (Boele 2019). *90-ieji* arba devyniasdešimtiniai (kartais 10-asis dešimtmetis įvardijamas taip) pastaraisiais metais išpopuliarėjo Lietuvos kultūros lauke ir viešojoje erdvėje apskritai. Paminima nostalgija šiam laikui, kultūrinėje spaudoje išreiškiama kritikos jo estetizavimui, pramoginiam vaizdavimui (Jakučiūnas 2019, 2021; Raškevičiūtė 2020; Urbonaitė 2020: 10). Visgi ligšioliniuose akademinuose darbuose rašoma, kad Lietuvos gyventojai laiką linkę dalyti į du stambius periodus – sovietmetį ir dabartį (Klumbytė 2004; Frėjutė-Raikauskienė, Klumbytė, Šliavaitė 2018; Vinogradnaitė 2018). Inga Vinogradnaitė mini, kad daliai žmonių sovietmetis skyla į dvi dalis, iš kurių viena yra pokaris (Vinogradnaitė 2018: 50). Rašydamos apie atmintį Vidurio ir Rytų Europos šalyse po 1989 m., Veronika Pehe ir Joanna Wawrzyniak atkreipia dėmesį, kad periodizacija atmintyje paini: kartais transformacija, jos patirtys susipina su dabartimi arba ankstesne socialistine epocha (Pehe, Wawrzyniak 2024: 298–299). Susimąščius ir apie laikotarpio pradžią, verta pridurti, kad literatūroje minima Atgimimo arba Sąjūdžio svarba Lietuvos gyventojų atmintyje: jie šiuos metus, jų įvykius siejantys su džiaugsmu, viltimi, vienybe, tačiau minintys ir vėlesnį nusivylimą (Klumbytė 2013; Gaidys, Tureikytė 2013; Štutinienė 2016). Taip pat verta turėti omenyje, kad transformacija gali būti suvokta ne kaip laikotarpis, bet veikia kaip lūžis (Gailienė 2015; Vervečkienė 2022: 8–9). Pavyzdžiui, Vokietijos gyventojams įprasta sakyti, kad tam tikri įvykiai įvyko dar prieš lūžį (vok. *vor der Wende*) arba jau po jo (vok. *nach der Wende*) (Hilmar 2020: 8; Ringel 2022: 193, 198–199).

Taigi, nors sudėtingas posovietinės transformacijos laikotarpis Lietuvos gyventojams turėjo anksčiau ar vėliau pasibaigti, būti atpirktas, lieka neaišku, kada (ir ar apskritai) jis pasibaigė žvelgiant iš jų pačių perspektyvos: kitaip tariant, ar atmintyje išskiriamas tam tikras periodas arba periodai, kurie daugiau ar mažiau susiję su transformacija (panašiai kaip *devianostyje* Rusijoje). Todėl šiame straipsnyje siekiama atsakyti į klausimą, kokie su transformacija susiję periodai arba lūžiai išryškėja (jeigu išryškėja) socialinėje atmintyje.

Straipsnyje remiamasi biografinio pobūdžio giluminiais interviu, 2021 m. surinktais Panevėžyje, Jonavoje ir kaimuose aplink šiuos miestus. Pirmojoje straipsnio dalyje, remiantis atminties teorika Aleida Assmann, konceptualizuojama socialinė atmintis, o paskui, remiantis sociologu Eviataru Zerubaveliu, pristatomas struktūrinio pobūdžio požiūris į atmintį, apimantis periodizaciją. Antrojoje dalyje detaliau pristatomi surinkti duomenys, refleksyvioios teminės analizės ypatumai ir analizės, kuria grįstas šis straipsnis, mechanizmas. Trečiojoje aptartamos išskirtos temos.

TEORINĖS GAIRĖS: SOCIALINĖ ATMINTIS IR JOS STRUKTŪRINIAI BRUOŽAI

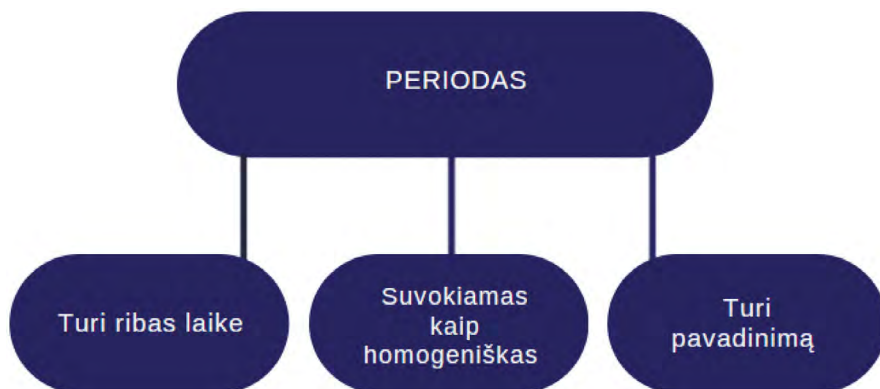
Pasakojimas apie kolektyvinės atminties teorinį konceptą dažniausiai pradedamas nuo prancūzų sociologo Maurice'o Halbwachso, 1925 m. išleidusio veikalą „Socialiniai atminties rėmai“ (pranc. *Les cadres sociaux de la mémoire*). Šiame darbe M. Halbwachsas teigė, kad individo gebėjimui atsimiti būtinas ryšys su socialiniu kontekstu (Halbwachs 1992: 46–53). Individas atsimenta, kai pažvelgia iš šeimos, socialinės klasės, religinės arba kitokios grupės perspektyvos (Halbwachs 1992: 54–166).

Kolektyvinės atminties sąvoka labai išpopuliarėjo XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais. Dabar ji dažnai apibrėžiama kaip skėtinė: kolektyvinė atmintis skaidoma į tipus. Šiame straipsnyje orientuojamasi į socialinę atmintį pagal Aleidos Assmann apibrėžimą. Kaip rašo ši autorė, atsiminimai gali būti perduoti per sakinę komunikaciją. Tam tikros patirtys šeimoje, draugų būryje arba ištisoje kartoje laikomos svarbiomis, atmintinomis. Efemeršką socialinę atmintį A. Assmann atskiria nuo politinės (pvz., nacionalinės) ir kultūrinės: pastarosios išsiskyrusios medijose, simboliuose, praktikose. Socialinės atminties formos yra veikiau heterogeniškos, išskydusios (angl. *fuzzy*), kylančios iš apačios (angl. *bottom-up*), o kultūrinės ir politinės – veikiau homogeniškos, institucionalizuotos, besileidžiančios iš viršaus (angl. *top-down*). Vis dėlto ribos tarp skirtingų kolektyvinės atminties tipų yra punktyrinės: kaip mini A. Assmann, socialinė atmintis glaudžiai persipina su politine (Assmann 2006).

Periodo svarbą kolektyvinėje atmintyje minėjo dar M. Halbwachsas. Pasak jo, periodai yra „visuomenės atminties priešakyje“ (Halbwachs 1992: 45). Konceptualizuojant periodizaciją kolektyvinėje atmintyje bene daugiausia nuveikė sociologas Eviataras Zerubavelis (Zerubavel 1998, 2003). Jis siūlo atmintį išvaizduoti kaip struktūrą, kuri panaši į žemėlapi: mąstyti ne tiek apie atminties turinį, kiek apie jos struktūrą, formalius bruožus (Zerubavel 2003: 1–7). E. Zerubavelis išskiria du diametraliai priešingus sociomentalinius procesus – tolydumą (angl. *continuity*) ir netolydumą (angl. *discontinuity*). Pirmasis procesas sukuria laipsniškos kaitos įspūdį, o antrasis – griežto, staigaus praeties „kapojimo“ į segmentus. Pirmąjį procesą galima prilyginti *legato* tēkmei, antrąjį – *staccato* blokams muzikoje (Zerubavel 2003: 34–36). Periodizacija glaudžiai susijusi su *staccato*: pasak E. Zerubavelio, ji sukurama per lūžius, savotišką skrybės analogą. Dažniausiai periodus atskiria įvykiai, kuriuos tam tikros mnemoninės bendruomenės suvokia kaip lūžinius (angl. *watersheds*) (Zerubavel 2003: 82–85). Periodizacijoje svarbūs ir dar du procesai: istorinė asimiliacija ir istorinė diferenciacija. Dažnai asimiliuojama suteikiant vieną pavadinimą (pvz., *90s*, devyniasdešimtiniai). Periodas suvokiamas kaip homogeniškas vienetas, jam tarytum priključuojamas tapatybinis lipdukas. Diferenciacija yra priešingas sociomnemoninis procesas: skirtingiems periodams priskiriamos skirtingos tapatybės (pvz., manoma, kad *90s* savo dvasia skiriasi nuo *80s*, aštuoniasdešimties) (Zerubavel 2003: 85–88).

Pabrėžtina, kad išskirtinė reikšmė suteikiama naujo periodo pradžiai. Anot E. Zerubavelio, tam tikros mnemoninės bendruomenės „istorinis chronometras“ iš naujo nustatomas ties nuliu, tarytum atverčiamas naujas puslapis. Naujo periodo pradžia padeda artikuliuoti naujas tapatybes: panašiai kaip individo gyvenime reikšmingą transformaciją žymi įstojimas į universitetą, pirmosios savaitės jame (Zerubavel 2003: 89–95, 101–110). Pasak E. Zerubavelio, ypatinga reikšmė suteikiama „tautos politiniam gimimui“: dienai, kai paskelbta nepriklausomybė, arba nepriklausomybės kovų pradžia. Šie įvykiai suvokiami kaip lūžiniai (Zerubavel 2003: 84–85).

Toliau šiame straipsnyje susitelkiama ne į kultūrinę ar politinę, bet veikiau socialinę atmintį. Laikomasi požiūrio, kad periodas idealiau atveju turi ribas laike ir pavadinimą, suvokiamas kaip homogeniškas (žr. 1 pav.).

1 pav. Periodas socialinėje atmintyje. Sudaryta autorės (remiantis Eviataro Zerubavelio darbais)

DUOMENŲ RINKIMO IR ANALIZĖS METODAI

2021-ųjų vasarą, vykdant projektą „Transformacija kaip sovietinio modernybės projekto demontavimas“¹, tyrėjų grupė iš Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto rinko biografinio pobūdžio giluminius interviu Jonavoje, Panevėžyje ir jų aplinkiniuose kaimuose. Sovietmečiu šie miestai buvo stipriai industrializuoti, išaugo (Kačkus 2015; Milerytė-Japertienė 2015), todėl, manytina, privatizacijos ir kitų intensyvių pokyčių metais čia gyventojų patirtys buvo itin ryškios. Šis straipsnis paremtas 76-ių interviu analize.

9-ojo ir 10-ojo dešimtmečių sandūroje tyrimo dalyviai jau buvo sulaukę pilnametystės. Dominavo gimusieji 5–7-ajame dešimtmečiuose. Jauniausi tyrimo dalyviai gimė pačioje 8-ojo dešimtmečio pradžioje, o vyriausi gimė 4-ajame dešimtmetyje. 10-ojo dešimtmečio pradžioje tyrimo dalyviai dirbo pramonėje, žemės ūkyje, kultūros ir švietimo srityse. Papildomai atlikti interviu su asmenimis, dirbusiais kitose srityse (pvz., sveikatos priežiūroje). Interviu pradžioje tyrimo dalyvio prašyta trumpai papasakoti savo biografiją, vėliau siekta išklausti jo pasakojimą apie posovietinę transformaciją, išgirsti vertinimą. Tyrėjai paminėdavo, kad juos labiausiai domina laikas po 1990 metų, apytikriai 10-asis dešimtmetis, taip pat vartodavo žodį „virsmas“. Kartais tyrėjas pasakydavo „pereinamasis laikotarpis“ arba pavartodavo kitą meto įvardijimą.²

Rengiant šį straipsnį pasitelkta refleksyvioji teminė analizė (RTA). Ši teminės analizės atšaka yra lankstus metodas, kurį pastaraisiais dešimtmečiais vysto psichologės Virginia Braun ir Victoria Clarke. Tema čia suvokiama kaip prasmų modelis (angl. *pattern*), tyrėjo išskirtas analizuojant kokybinius duomenis: jis „organizuojamas apie centrinį konceptą“ – idėją, reikšmę (Braun, Clarke 2022: 8, 76–78). RTA svarbų vaidmenį vaidina kodavimas. V. Braun ir V. Clarke pasitelkia vaizdingą palyginimą: pasak jų, kodai panašūs į plytas arba akmenis, iš kurių statomos sienos – temos. Remiantis RTA, kodai vystosi pamažu, tyrėjui vis sugrįžtant prie duomenų, juos apmąstant iš naujo (Braun, Clarke 2022: 52–72).

¹ Šį projektą finansavo Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. S-MOD-21-6.

² Tyrėjų klausimai nekoduoti. Jeigu tyrimo dalyvis atkartodavo tyrėjo formuluotę, tai taip pat nekoduota.

Kaip galima nujausti iš pavadinimo, RTA labai svarbus refleksyvumas. V. Braun ir V. Clarke pataria visus padarytus žingsnius aprašyti kuo skaidriau ir detaliau (Braun, Clarke 2022: 121–128). 76 transkribuoti interviu skaityti kelis kartus. Pirmiausia – siekiant užčiuopti bendriausias tendencijas. Pastebėta, kad tyrimo dalyviai daug pasakoja apie Atgimimo įvykius; be to, ne tik interviu pradžioje (pasakodami apie biografiją) pateikia gausias nuorodas į sovietmetį ir net ankstesnius laikus (pvz., referuodami vyresnių šeimos narių pasakojimus), juos lygina tarpusavyje. Vėliau kodai tikslinti, pildyti, grupuoti. Bendrais bruožais kodavimą, kuriuo grįstas šis straipsnis, galima apibūdinti taip:

- Koduoti fragmentai su laiko aplinkybės junginiais: jie nurodo veiksmo, reiškinio ar proceso laiko orientyrus. Koduota tais atvejais, kai kalbama apie bendresnį, ne tyrimo dalyviui asmenišką, laiką. Koduoti visi fragmentai su tokio pobūdžio laiko orientyrais (pvz., „tarybiniais laikais“, „po karo“) – turint omenyje, kad periodas egzistuoja tarp kitų periodų ir jiems priskiriamų prasmų.

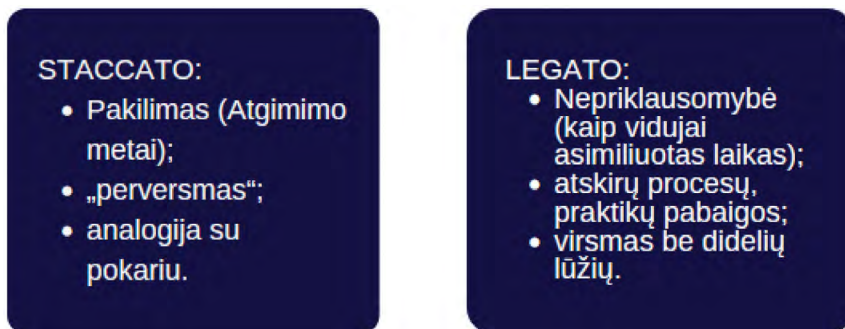
- Taip pat fiksuoti panašiam kontekste (šiuo atveju – kalbant apie daugumą panašų laiką) atsikartojantys žodžiai, posakiai (pvz., „pakilimas“ ir darybiškai susiję žodžiai, semantiškai susiję posakiai – pvz., „pakili nuotaika“ ir „ant sparnų“ – kalbant apie Atgimimo įvykius), pasikartojantys leitmotyvai (pvz., nupasakoti reiškiniai, procesai).

- Interviu gairėse, jų pabaigoje, buvo klausimas apie virsmo periodo pabaigą („Kada, jūsų manymu, baigėsi virsmo laikotarpis? Kada gyvenimas normalizavosi, atsistojo į naujas vėžes?“) – tyrimo dalyvių atsakymai į šį klausimą taip pat įtraukti į kodavimą, grupuoti.

Pabaigoje, siekiant išskirti temas, vis stipriau remtasi teoriniais elementais, kurie aptarti šio teksto teorinėse gairėse. Tolesnėje šio straipsnio dalyje aptariamos išskirtos temos. Nors išsamiau pacituojama nedaug tyrimo dalyvių, analizė grįsta 76 interviu. Visų cituojamų tyrimo dalyvių vardai yra pakeisti.

DUOMENŲ ANALIZĖ: STACCATO IR LEGATO

Analizuojant duomenis, galiausiai išskirtos dvi temos – *staccato* ir *legato*. Šios 2 didžiosios temos pavadintos atsižvelgiant į straipsnyje aptartą E. Zerubavelio teorinį rašymą, 6 temos potemės (po 3 kiekvienoje iš temų) – iš dalies atsižvelgiant į tyrimo dalyvių žodyną (žr. 2 pav.). Tolesnis šios straipsnio dalies tekstas padalintas į du smulkesnius poskyrius pagal didžiąsias temas: poskyriuose detaliau komentuojamas potemių turinys.

2 pav. Išskirtos didžiosios temos ir jų potemės. Schema sudaryta straipsnio autorės

STACCATO: ESMINIS LŪŽIS

Tyrimo dalyviai noriai ir išsamiai pasakojo apie Nepriklausomybės atkūrimo įvykius: minėjo „Sąjūdžio laikus“, „Sąjūdžio laiką“, „Sąjūdžio metus“ ir pan., Atgimimą, revoliuciją. Nėretai tiesiog kalbėdavo apie konkrečius įvykius, nuo vieno asociatyviai judėdami prie kitų: minėjo mitingus, Baltijos kelią, Sausio įvykius ir kt. Kaip užsiminta įvade, įvykiai siejami su džiaugsmu, viltimi, vienybe. Pasakodami tyrimo dalyviai vartojo žodį „pakilimas“ ir susijusius žodžius: minėjo „pakylėjimą“, „pakilią nuotaiką“, kad „liaudis pakilusi buvo“ ir pan. Vartojo susijusius vaizdingus posakius: žmonių buvimą „ant sparnų“, „ant bangos“. Tad išryškėja išsikristalizavę laiko bruožai. Aiški pabaigos riba neegzistuoja, nors vadinamasis Rūgpiūčio pučas yra bene paskutinis įvykis, siejamas su vienybe, aštriomis emocijomis. Kai kurie tyrimo dalyviai pasakodami vartojo žodį „paskui“ ir sinonimiškus prieviksnius, kai kurie minėjo vėlesnį nusivylimą. Tad, nors aiškios ribos ir nėra, laikas yra neabejotinai pasibaigęs. Viena vertus, galima argumentuoti, kad tai yra atskiras periodas. Kita vertus, kaip jau minėta, anot E. Zerubavelio, nuo nepriklausomybės paskelbimo arba nepriklausomybės kovų atmintyje dažnai pradedamas naujas periodas (Zerubavel 2003: 84–85).

Oi... [Atsidūsta] Viltys didžiulės buvo labai labai, kai prasidėjo ten dabar. <...> Tai labai jau tas pakilimas, ir tas džiaugsmas toksai didžiulis, kad net vat atsimenu <...> pačiame [miesto] centre, trispalvė. [Pabrėždamas] Nu, net širdis iš džiaugsmo kažkur taip... Nu, labai jau buvo. Nu, paskui kažkaip viskas... [Pauzė] Žinot... [Pauzė] Niekada aš, man tos privatizacijos toks labai tas toks... Labai negražus momentas. Taip vieni susigriebė, susiglemžė viską kažkur kas kas kas priėjo, kas prie valdžios. (Vincentas)³

Pasakojimuose atsikartojančių žodžių grupė – žodžiai, susiję su nestabilumu, pažįstamos tvarkos suirimu: tyrimo dalyviai minėdavo „perversmą“ (dažniausiai), „suirutę“, „pertvarką“, „perestroiką“. Čia verta truputį stabtelėti ir atkreipti dėmesį į žodžių reikšmes. Kasdienė vartoseną skiriasi nuo akademinės. Remiantis Dabartinės lietuvių kalbos žodynu (2021), suirutė – tai suirimas, netvarka, sąmyšis, o žodis „perversmas“ reiškia staigų kieno raidos, santvarkos pakeitimą arba pasikeitimą. Tad vartosenoje žodis „perversmas“ nebūtinai reiškia *coup d'état*, nors akademiniam kontekste turi tokią konotaciją. Rusų kalboje žodis „реестройка“ gali reikšti ne tik persitvarkymą ar pertvarką, bet ir perstatymą, rekonstrukciją arba perjungimą į kitą bangą (Rusų-lietuvių kalbų žodynas, 2003). Vadinasi, *perestroika* nebūtinai siejama su Michailo Gorbačiovo reformų programa.

Turiu tokių pažįstamų, kurie labai anksti išėjo į pensiją. Kadangi... Nu, tas perversmas, gal tų vietų mažino. Vat kaimynė dirbo [... mini gamyklos pavadinimą], anksti išėjo, tiesiog nežinau kiek, bet ypatingai anksti išėjo į tą... [Nusijuokia] Poilsį senatvės. Būdama jauna moteris <...>. Vat taip. O... Ir, ir iš [... mini sutuoktinio darbovietę] pažįstu, išėjo labai anksti, dėl tų, vat per tą persivertimą, pertvarką. Išėjo. Jeigu būtų dabar tokio amžiaus sulaukę, po nepriklausomybės jau ilgiau, tai tikrai būtų dirbę tokio amžiaus ir nebūtų... [Nusijuokia] Poilsy taip anksti. Pažįstu vat žmonių, kurie išėjo labai anksti. Liko, nu, pensininkai nuo penkiasdešimt, tai tai, maždaug taip... (Marija)⁴

Tyrimo dalyvis: *Mūsų gamykla <...> ministerijai priklausė, o prijungė prie <...>, kai suirutė ta prasidėjo. Koku tikslu – neaišku. Kai prijungė, išėjau kitur, ten į tokią lentpjūvę. <...>*

Tyrėja: *O klausykite, aš čia taip noriu, kad nepamirščiau, norisi paklaust... Jūs minėjot žodį „suirutė“ <...> Tai ką Jums, kas yra ta suirutė?*

³ G. 5-ajame deš. Aukštasis išsilavinimas. Daugiausia dirbo pramonės srityje.

⁴ G. 5-ajame deš. Aukštasis išsilavinimas. Dirbo sveikatos priežiūros srityje srityje, 10-ajame deš. atidarė savo privatų kabinetą.

Tyrimo dalyvis: *Nu, viskas griuvo, nu, griuvo viskas. Ūkiai griuvo, nu. Išdraskė fermas visas, išpardavė, išparceliavo. O kas vadovavo? Landsbergis. Padarė perestroiką jis.* [Pauzė] *Viskas.* (Kazimieras)⁵

Perversmas yra visada sunkus dalykas. Visada. Žiūrėkit, žmonės, kaip sako paskui... Arba skiriasi šeima. Per... Čia jau perversmas. <...> kiek teko su kuo bendrauti ir šnekėti, pats tas perversmas, ta skyryba yra labai labai skausmingas visiems – ir labai yra sunkus. O paskui: žmogus vis tiek protauja... Stengiasi, kaip čia išsirutulioti iš esamos sunkios situacijos – ir suranda sau būdų, kaip visą tą gyvenimą patvarkyti. Nu ir susi... Susinormalizuoja žmogaus gyvenimas. Sunkus perversmo laikotarpis. Visada turbūt yra, buvo ir bus sunkus. Perversmas. (Gražina)⁶

Verta turėti omenyje, kad šie žodžiai vartojami kalbant ne tik apie radikalias permainas apytikriai 10-ajame XX a. dešimtmetyje – jie vartoti ir kalbant apie kitus laikus, kitas šalis. Tyrimo dalyviai minėjo, kad „perversmų“ būta ir sovietmečiu (pvz., alkoholio vartojimo ribojimus vėlyvuojū sovietmečiu). Taip pat minėjo „suirutes“ ir „perversmus“ kitose šalyse: pvz., Rusijos Federacijoje dėl darbo dažnai lankydavęsis vyriškis minėjo „perversmą“ tiek kalbėdamas apie 10-ojo dešimtmečio pradžios Lietuvą, tiek apie pokyčius Rusijoje pirmaisiais naujo tūkstantmečio metais (prezidentu tapus Vladimirui Putinui).

Kai kurie tyrimo dalyviai brėžė analogiją permainų laiko XX a. pabaigoje ir sovietmečio pradžios arba pokario. Pažymėtina, kad apie pokarį pasakojo ir analogiją brėžė ne tik vyriausieji tyrimo dalyviai: jaunesnieji remdavosi vyresnių šeimos narių pasakojimais. E. Zerubavelis istorines analogijas priskiria tolydumui, *legato* tėkmei: per jas, anot jo, siekiama išsaugoti tęstinumą, ryšį su tam tikru laiku praeityje (Zerubavel 2003: 48–52). Visgi verta turėti omenyje, kad pokaris Lietuvoje yra ypatingas laikas: jis buvo itin nestabilus, radikaliai keitėsi pažįstama sociopolitinė tvarka.

Vis tiek kiekviena pertvarka yra labai baisi. Nes aš visas pertvarkas pragyvenau. Ir pokariu tuo labai sunku buvo. Kai į kolūkius varė, gi buvo labai sunku. Kai tuos ūkius naikino. Gi žmonės kiek pragyveno, nusipirko, susikūrė. Viską atėmė, viską atėmė. Visi vienodi pasidarė. <...> Kiek tuos kolūkius kūrė po karo čionai, tiek kad labai buvo sunku, vis tiek, tiek dabar žmonėm buvo sunku, kurie kūrė viską. (Aldona)⁷

Pavyzdžiui, mano mama – tai tai jinai tų tų visokių, tų valdžių perversmų ir sovietmety, jinai tų visokių pasikeitimų, jinai, jinai gyveno. Jinai tą sovietmetį, kai įsikūrė tas sovietmetis, įsigalėjo. Tai jinai kažkaip, jin jau tą valdžios virsmą, kažkaip jau turėjo patyrimą, o man tai buvo viskas nauja. Tik jinai sakydavo: „Nu, bet jeigu sugrįš rusai atgal, tai, – sako, – nu, tikrai visus išveš, – sako, – į Sibirą.“ [Juokiasi] (Lilija)⁸

Verta prisiminti tai, kas jau buvo aptarta įvade, apžvelgiant kitų autorių darbus: Lietuvos gyventojai laiką dalija į du pagrindinius periodus. Ryškiausi lūžiai vedami tarp šių dviejų periodų, kurie suvokiami kaip daugmaž vientisi.

⁵ G. 6-ajame deš. Profesinis išsilavinimas. Dirbo įvairius darbus, daugiausia – vairuotoju pramonėje ir žemės ūkyje.

⁶ G. 5-ajame deš. Specialusis vidurinis išsilavinimas. Dirbo pramonės srityje, 10-ojo deš. pradžioje buvo atleista, kurį laiką ūkininkavo.

⁷ G. 4-ajame deš. Pradinis išsilavinimas. Dirbo žemės ūkyje, pramonėje.

⁸ G. 6-ajame deš. Aukštasis išsilavinimas. Daugiausia dirbo kultūros srityje, 10-ajame deš., netekusi ankstesnio darbo, kelerius metus dirbo darbininke pramonės srityje.

LEGATO: LAIPSNĪŠKA KAITA DABARTINĒJE NEPRIKLAUSOMYBĒS EPOCHOJE

Nepriklausomybė atmintyje pasirodo kaip vienas iš dviejų pagrindinių periodų. Kalbant apie naująjį periodą dažniausiai minėta nepriklausomybė, laisvė ir Lietuva: „nepriklausomybės laikais“, „nepriklausomoj Lietuvoj“, „laisvoj Lietuvoj“ ir pan. Dažnai sakyta tiesiog „šitais laikais“, „dabar“. Kartais pakakdavo esamojo laiko (apie sovietmetį kalbant būtuojū). Nors nuomonės išsiskiria, iš esmės sovietmetį ir nepriklausomybės laiką galima palyginti, argumentai atsikartoja. Laikai lyginami pagal įvairias dimensijas: laisvę (žodžio, tikėjimo, judėjimo), prekių pasiūlą, darbo discipliną bei etiką, subjektyvų modernumo suvokimą ir kt. Sovietmečiui priskiriant pozityvią vertę, dažnai minėtos „garantijos“ (darbas, būstas, sveikatos apsauga ir pan.). Tad du periodai vidujai asimiliuojami, suvokiami kaip homogeniški, palygintini.

Straipsnyje pacituota tyrimo dalyvė Marija paminėjo, kad ankstyvas išėjimas į pensiją neįmanomas „dabar <...> po nepriklausomybės jau ilgiau“. Tad naujojoje epochoje egzistuoja „nuotoliai“. Tyrimo dalyviai teigė, kad tam tikri įvykiai vyko naujos epochos pradžioje: „iš pradžių“, „iš karto“, „pradžioj“, „kai padarė tą nepriklausomybę“ ir pan. Kitais žodžiais, mąstant apie intensyvias permainas, įmanu paminėti ne „perversmą“ ar „suirutę“, bet einamojo laikotarpio pradžią.

Vat karia šunis: „Oi! Kokia kokia ta santvarka buvo...“ Bet toj toj santvarkoj buvo... Vaikai, jeigu neturėjo tėvų ar ten nelaimės, buvo vaikų namuose. Buvo prižiūrėti. <...> O kada stojo nepriklausomybė, <...> vaikai į mokyklą nebėjo, reiškia, kurie, matyt, tėvai neturėjo darbu. Gal neturėjo nupirkti drabužių, apavo. Parduotuvėse tiesiog reketuodavo. Tai valgyti nupirk, tai tą tai... Daugiausia tai pinigų prašinėdavo. (Teresė)⁹

Aš atsimenu, kai kai kaip vat pačioj pradžioj taigi, nu vat kaip pavyzdį insim, ar ne? <...> [pasakoja apie kioskų atsiradimą mieste – V. B.] ten tas kioskelis varganas toksai, kitam kioskely bandelėm ten prekiauo, nu, čia kas liečia vat tokį elementarų kasdieninį dalyką, ar ne? Ir stovėdavom toj eilėj, ten prasidėjo tie sūreliai, atsimenu, kad čia dėl tų sūrelių kiek stovėdavom toj eilėj tų glazūruotų, gi čia buvo atradimas koksai pasaulinis, Dieve mano! (Joana)¹⁰

Kaip užsiminta metodo dalyje, tyrimo dalyviai skatinti pasakoti apie apytikriai 10-ąjį dešimtmetį. Jie neretai reziumuodavo, kad jų nupasakoti reiškiniai, procesai, praktikos yra nebeaktualūs arba mažiau aktualūs dabar (pvz.: „tokie buvo laikai“, „šito nebebus“). Pavyzdžiui, kaip jau buvo galima pastebėti, tyrimo dalyviai pasakojo apie masinį nedarbą po didžiųjų įmonių uždarymo ir etatų mažinimo jose, darbovietėse atsiradusį nesaugumo dėl darbo vietos jausmą. Jie taip pat pasakojo apie susijusią gilaus skurdo problemą, paplitusį girtavimą. Minėjo nusikalstamumą: „mafiją“, „banditus“, nesaugumą gatvėse, neaiškią ribą tarp policijos ir nusikaltėlių. Čia dar būtų galima vardyti ir vardyti. Šio straipsnio kontekste svarbu, kad apie reiškinius, praktikas tyrimo dalyviai dažniausiai pasakojo izoliuotai, paskirai (apie Pakilimo įvykius, bruožus dažniausiai pasakodavo asociatyviai).

Jau bankrutuot tos gamyklos čia pradėjo, tai nebuvo darbo. Ką darysi – ėjau pas žmones ir saugojau vaikus. Valgyt tai reikėjo, nieks nemokėjo pinigų. Va, ir čia jau buvo tas darbas kaip ir nelegalus. Tai šitai išdirbau vaikus dabodama, žiūrėdama dešimt metų. Panašiai. Ir va dėl to dabar stažo neturiu dešimt metų. <...> bet ką daryt? Tokie laikai buvo. (Paulina)¹¹

⁹ G. 5-ojo deš. pab., Aukštasis išsilavinimas. Daugiausia dirbo pramonėje.

¹⁰ G. 6-ojo deš. pab., Aukštasis išsilavinimas. 10-ajame deš. iš kultūros srities perėjo į verslą.

¹¹ G. 6-ajame deš. Vidurinis išsilavinimas. Dirbo pramonėje (iki atleidimo).

*Sakau, labai tokio kažkokio, visokių – neatsimenu. Labai, sakau, nenukentėjom ten nuo nieko, kaip būdavo ten žmonės, nu, iš tikrųjų nukenčia: apvogti, išdaužyta, kažkas tokio, nu, tikrai buvo tokių banditų tuo metu, **tas laikas toksai**. Nu, ačiū Dievui, praėjo ramiai, sakau, mes labai kažkaip nieko. [Nedidelė pauzė] Nes mano, va, vyresnioji [turbūt bendradarbė], būdavo, atsimenu, <...> prie bendrabučio rado laiptinę ją sudaužytą. Vat, nu, šiaip bernai eina, ir vat kažkas tokio, vat, užaina, sakau. Tai labai ten tokių aplinkui girdėjosi, bet asmeniškai tai tikrai kažkaip... (Sabina)¹²*

Kaip jau minėta, interviu gairių pabaigoje buvo klausimas apie virsmo laikotarpio pabai-gą. Daugelis tyrimo dalyvių atsakė, kad jis baigėsi laipsniškai, pamažu arba apskritai nesibai-gė. Kai kurie įvardijo metus, bet atsakymai stipriai varijavo, pasklisdami po kelis dešimtme-čius. Manytina, kad informantai atsakydavo tik todėl, kad jausdavosi turintys atsakyti – pats klausimas neskambėjo prasmingai. Kai kurie paminėjo stojimą į ES ar NATO (kaip minėta įvade, akademinėje literatūroje tai laikoma svarbiu lūžiu), bet toks atsakymas nebuvo dažnas.

Tyrėja: *O jeigu kalbant apie tuos, devyniasdešimtųjų tą pertvarką. Kada, sakytumėt, jau jinai kaip ir baigėsi ir tarsi gyvenimas į savo normalias vėžes pradėjo vėl įsivažiuoti?*

Tyrimo dalyvė: **Nu, tai pamažu, labai pamažu.** *Vis tik vėlekos – praėjo 30 metų. Tarybiniam laikotarpy 50 praėjo. O čia, va, dar 30 metų. Ir tada labai keitės. Miestai labai keitės tada, labai statės gi. Kokie miestai buvo. Gi čia tų gyvenviečių nebuvo. Čia buvo žmonių, žmonių... Žemės buvo. Tai čia va ta gyvenvietė tai visa pastatyta tarybiniais laikais. Visi tie namai. (Aldona)*

Sakyčiau, po truputėlį, po truputėlį, bet... [Rinkdamas žodžius] **Ir dabar nėra nusistovėję.** *Bent jau iš mano pusės: nėra nusistovėję taip, kaip aš tikėjau. Nėr. <...> Čia reikia kitos kartos. Kad, va, grynai, va, pasikeistų kokios trys kartos... Tada gal tas va... Čia netgi gyvenimo stilius turi pasikeist, persiorientuot. Visas požiūris: ir į darbą, ir į pramogą, ir taip toliau. (Dainius)¹³*

Taigi, nors daug reiškinių, kurie buvo būdingi apytikriai 10-ajam dešimtmečiui, suvokia-mi kaip pasibaigę arba mažiau reikšmingi, patenkame veikiausiai į *legato* tėkmės, tolydžios kaitos zoną be aiškesnių lūžių.

IŠVADOS

Posocialistinė transformacija glaudžiai įsipina į dabartinį Nepriklausomybės laikotarpį: so-cialinės atminties žemėlapyje nėra visiškai išsikristalizavusio periodo, kuris ją atitiktų. Kitaip tariant, tai, kas turėjo būti tik laikinas sunkumų etapas prieš pagerėjimą, piliečių akyse veikiausiai yra integrali, sunkiai „atpainiojama“ einamosios epochos dalis.

Nepriklausomybė yra išsikristalizavęs laikotarpis, ji dažnai lyginama su ankstesniu stam-biu periodu – sovietmečiu. Atmintyje išsikristalizavęs ir Sąjūdžio laikas, dominuoja itin pa-kilus jo vaizdiny. Tačiau šis romantiškas laikas atmintyje neapima privatizacijos bei daugelio kitų procesų, su kuriais akademinėje literatūroje siejamas posocializmas. Be to, Atgimimas gali būti suvoktas ne kaip atskiras laikotarpis, bet veikiausiai kaip naujo periodo pradžia. Tyrimo dalyviai taip pat minėjo „perversmą“, „suirutę“, „perestroiką“, „pertvarką“. Viena vertus, gali-ma argumentuoti, kad šis laikas turi tam tikrą periodo bruožų – homogeniškumą, tam tikrą dvasią. Į kalbėjimą apie jį jau patenka kolūkių „griūtis“, skurdas ir pan. Svarbi analogija su po-kariu: pastarasis laikas giliai įsirėžęs į socialinę atmintį – jį minėjo ir tie tyrimo dalyviai, kurie tiesiogiai jo nepatyrė. Vis dėlto radikali kaita XX a. pabaigos Lietuvoje neturi aiškaus pavadinimo: „perversmas“, „suirutė“ ir panašūs žodžiai vartojami ir kalbant apie kitus lai-kus, kitas šalis. Be to, socialinės atminties žemėlapyje nėra ryškių lūžių, kurie galėtų ženklinti

¹² G. 8-ojo deš. pr. Specialusis vidurinis išsilavinimas. Dirbo sveikatos priežiūros srityje.

¹³ G. 7-ajame deš. Specialusis vidurinis išsilavinimas. Dirbo įvairius darbus: žemės ūkyje, pramonėje ir kitur.

transformacijos pabaigą. Veikiau pereinama į tolygią *legato* tėkmę, kur kai kas baigiasi, kai kas prasideda. Svarbesni lieka du stambūs periodai: tas, iš kurio virstama, ir tas, į kurį virstama.

Galima argumentuoti, kad pati transformacija socialinėje atmintyje yra ne tiek periodas, kiek lūžis. Visgi, kaip jau minėta, socialinėje atmintyje jis išryškėja veikiau per skirtį tarp sovietmečio ir Nepriklausomybės epochos, nes patį lūžį, susipynusį su keliais romantizuotais Atgimimo metais, sunku įvardyti, o įvairūs su juo susiję reiškiniai (pvz., išaugęs nusikalstamumas, masinis nedarbas) įsipina į stambesnę naują laikotarpį. Nepriklausomybės periodas yra tarytum didžiulė plokštė, kurią vagoja ilgesni ir trumpesni įtrūkimai, susidarę po tektoninio lūžio. Šie įtrūkimai suvokiami kaip charakteringi plokštės bruožai, o ne kažkas atskiro, jai svetimo.

Socialinė atmintis persipina su politine, kultūrine. Galbūt Atgimimo ryškumas socialinėje atmintyje susijęs su tuo, kad šių metų įvykių atminimas užima svarbią vietą Lietuvos politiniame ir kultūriniame gyvenime, vis aktualizuojami medijose, o privatizacija ir kiti vadinamosios šoko terapijos procesai viešumoje tiek dėmesio nesulaukia. Antra vertus, Lietuvos įstojimas į ES ir NATO traktuojamas kaip itin svarbus politinis pasiekimas, tai atsispindi kalendoriuose, tačiau socialinėje atmintyje – blankus. Devyniasdešimtiniai išryškėjo kultūrinėje atmintyje, tačiau, remiantis tyrimo duomenimis, socialinės atminties žemėlapis pagal dešimtmečius nedalijamas, devyniasdešimtiniai nėra išimtis. Gal tai susiję su kartų skirtumais: atliekant tyrimą nekalbinti dešimtmečio vaikai, paaugliai, kurie galbūt išskirtų devyniasdešimtinis kaip atskirą ypatingą periodą.

Kadangi periodas nėra visiškai išsikristalizavęs, įvykiai, kurie nutiko prieš dvi ar tris dešimtis metų (pvz., vadinamoji kolūkių „griūtis“, pramonės įmonių „išparceliavimas“), lieka sąlyginai arti, nepraranda aktualumo – juk jie suvokiami kaip dabartinės epochos dalis. Neturint aiškesnio, nepainaus laiko įvardijimo, piliečiams kebliau tarpusavyje diskutuoti apie jo patirtis. Nors Rusijoje dominuoja negatyvus devyniasdešimtinių vaizdinys, diskusijoje lengviau apsibrėžti objektą, laiko rėmus. Lietuvoje diskutuojančiųjų dėmesys veikiausiai pradėtų slyšioti nuo Sąjūdžio mitingų iki šiandienos. Be to, negalint aiškiai, daugeliui bendrapiliečių suprantama kalba pasakyti, kad šalyje buvo transformacijos sunkumų etapas, negalima aiškiai teigti: „Bet juk jis baigėsi.“

Gauta 2023 09 27

Priimta 2023 11 28

Literatūra

1. Andrejevs, D. 2018. 'Revisiting the Social Organisation of National Memory: A Look at the Calendars of Lithuania, Latvia, and Estonia', *Memory Studies* 13(6): 1–16.
2. Åslund, A. 1999. 'Russia's Collapse', *Foreign Affairs* 78(5): 64–77.
3. Åslund, A. 2001. 'Ten Years After the Soviet Breakup: The Advantages of Radical Reform', *Journal of Democracy* 12(4): 42–48.
4. Assmann, A. 2006. 'Memory, Individual and Collective', in *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, eds. R. Goodin, Ch. Tilly. Oxford, New York: Oxford University Press, 210–224.
5. Boele, O. F. 2019. "'Perestroika and the 1990s – Those Were the Best Years of my Life!': Nostalgia for the Post-Soviet Limbo", in *Routledge Studies in Cultural History*, eds. N. Noordenbos, K. Robbe. New York/London: Routledge, 203–223.
6. Braun, V.; Clarke, V. 2022. *Thematic Analysis: A Practical Guide*. London; Thousand Oaks, California: SAGE.
7. Buyandelgeriy, M. 2008. 'Post-post-transition Theories: Walking on Multiple Paths', *Annual Review of Anthropology* 37: 235–250.
8. Frejūtė-Rakauskienė, M.; Klumbytė, N.; Šliavaitytė, K. 2018. „Socialinio teisingumo sampratos ir patirtys: saugumas, lygybė ir pasitikėjimas“, iš *Socialinis ir istorinis teisingumas daugiaetnėje Lietuvos visuomenėje*:

- sampratos, patirtys ir kontekstai*, sud. M. Frėjutė-Rakauskienė ir kt. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 237–272.
9. Gaidys, V.; Tureikytė, D. 2013. „Didieji renginiai Lietuvoje 1989 ir 1993 metais („Baltijos kelias“ ir popiežiaus Jono Paulius II vizitas į Lietuvą): reprezentatyvių Lietuvos gyventojų apklausų rezultatai“, *Lietuvos socialinė raida* 2: 129–141.
 10. Gailienė, D. 2015. „Trauma ir kultūra“, iš *Gyvenimas po lūžio: kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*, sud. D. Gailienė. Vilnius: Eugrimas.
 11. Ghodsee, K.; Orenstein, M. A. 2021. *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions*. New York, NY: Oxford University Press.
 12. Gilbert, A.; Greenberg, J.; Helms, E.; Jansen, S. 2008. 'Reconsidering Postsocialism from the Margins of Europe: Hope, Time and Normalcy in Post-Yugoslav Societies', *Anthropology News* 49(8): 10–11.
 13. Gudžinskas, L. 2009. „Pokomunistinės valstybės raida Europos Sąjungoje: užtikrinta ateitis ar sąpaštai?“, *Politologija* 56(4): 127–152.
 14. Halbwachs, M. 1992. *On Collective Memory*. Edited and translated by L. A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.
 15. Havrylyshyn, O. 2006. *Divergent Paths in Post-Communist Transformation: Capitalism for All or Capitalism for the Few?*. Basingstoke (England); New York: Palgrave Macmillan.
 16. Hilmar, T. 2020. "“Economic Memories” of the Aftermath of the 1989 Revolutions in East Germany and the Czech Republic", *East European Politics and Societies: and Cultures* (35)1: 89–112.
 17. Jakučiūnas, A. 2019. „Linksmasis ir herojiškasis gariūnmetis, kurio nebuvo (daug klausimų)“, *Metai: literatūros žurnalas*. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=3555&fbclid=IwAR2yefk4d-kfAqPGmXYJfJP7US4RU7sr2wtDRsiDgS1K21KBl2Vns0-uo6o>
 18. Jakučiūnas, A. 2021. „Remyga“ – kaip postūmis permąstyti, ko prisidirbome“, *15min*. Prieiga per internetą: https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/andrius-jakuciuonas-remyga-kaip-postumis-permastyti-ko-prisidirbome-286-1575288?utm_medium=copied
 19. Kačkus, B. *Gamyba Panevėžyje 1940–1990 metais: faktai ir veidai*. Vilnius: Margi raštai.
 20. Klumbytė, N. 2004. „Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėse“, *Politologija* 35(3): 1–21.
 21. Klumbytė, N. 2013. 'Nation and Liberation: Remembering the National Movement for Independence (1987–1991) in Post-soviet Lithuania', *Ab Imperio* 2: 1–26.
 22. Kubik, J. 2013. 'From Transitology to Contextual Holism: A Theoretical Trajectory of Postcommunism Studies', in *Postcommunism from Within: Social Justice, Mobilization, and Hegemony*, eds. J. Kubik, A. Linch. New York: New York University Press, 27–94.
 23. Malinova, O. 2021. 'Framing the Collective Memory of the 1990s as a Legitimation Tool for Putin's Regime', *Problems of Post-Communism* (68)5: 429–441.
 24. Milerytė-Japertienė, G. 2015. *Nepažinti gyvenimai: Jonavos istorijos apybraiža, 1750–2015*. Vilnius: Jonavos krašto muziejus.
 25. Müller, M. 2019. 'Goodbye, Postsocialism!', *Europe-Asia Studies* (71)4: 533–550.
 26. Murrell, P. 1993. 'What is Shock Therapy? What did it do in Poland and Russia?', *Post-Soviet Affairs* 9(2): 111–140.
 27. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?: pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
 28. Pehe, V.; Wawrzyniak, J. 2024. 'Memories of the Neoliberal Turn in Comparative Perspective: A Research Agenda', in *Remembering the Neoliberal Turn: Economic Change and Collective Memory in Eastern Europe After 1989*, eds. V. Pehe, J. Wawrzyniak. London: Routledge, 297–307.
 29. Platt, K. 2009. 'The Post-Soviet is Over: On Reading the Ruins', *Republics of Letters: A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts* 1: 1–26.
 30. Raškevičiūtė, J. Ž. 2020. „Ar Rimanto Kmitos Remyga – tęsinys?“, *Naujasis židinys-Aidai* 8: 67–69.
 31. Ringel, F. 2022. 'The Time of Post-socialism: On the Future of an Anthropological Concept', *Critique of Anthropology* (42)2: 191–208.
 32. Sachs, J. D. 1994a. 'Shock Therapy in Poland: Perspectives of Five Years', in *The Tanner Lectures on Human Values*. University of Utah.
 33. Sachs, J. D. 1994b. *Understanding Shock Therapy*. London: Social Market Foundation.

34. Sharafutdinova, G. 2020. *The Red Mirror: Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity*. New York, NY: Oxford University Press.
35. Stenning, A.; Hörschelmann, K. 2008. 'History, Geography and Difference in the Post-socialist World: Or, do We still Need Post-Socialism?', *Antipode* (40)2: 312–335.
36. Šliavaitė, K. 2020. „Ar baigėsi posocializmas Lietuvoje? Antropologija ir posocializmo transformacijų etnografija“, *Lietuvos etnologija* 20(29): 9–35.
37. Štutinienė, I. 2016. „Sąjūdis Lietuvos periferijoje: Kamajų miestelio atvejis“, iš *Kamajai*, sud. V. Mačiekus. Vilnius: Versmė, 439–454.
38. Urbonaitė, V. 2020. *Devyniasdešimtųjų vaikai tampa tėvais*. Vilnius: Dvi tylos.
39. Vervečkienė, L. 2022. „Visi buvo patriotai vis tiek, norėjo tos nepriklausomybės“: kartos po „lūžio“ atminties darbas ir buvusio režimo samprata. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Prieiga per internetą: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:150686800/>
40. Vinogradnaitė, I. 2018. 'Time and History in the Memories of Soviet Generations', *Baltic Journal of Political Science* 7/8: 45–55.
41. Zerubavel, E. 1998. 'Language and Memory: "Pre-Columbian" America and the Social Logic of Periodization', *Social Research* (65)2: 315–330.
42. Zerubavel, E. 2003. *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: University of Chicago Press.
43. Бонч-Осмоловская, А. А. 2018. „Имена времени: эпитеты десятилетий в национальном корпусе русского языка как проекция культурной памяти“, *Шагу/Steps* 4: 115–146.

VALDA BUDRECKAITĖ

Deeply Entangled with Contemporary Period of Independence: The Place of Postsoviet Transformation on the Map of Social Memory in Lithuania

Summary

'Postsocialism', 'postcommunism', 'transformation', and more or less synonymous words have a connotation of temporality. Scholars and policymakers understood that the transitional period was bound to be difficult for the citizens. Now many of them consider that the period of transformation is over in Lithuania, a member state of the EU and NATO since 2004. However, we do not know when (and whether) the period of transformation has ended from the perspective of the citizens of Lithuania. Therefore, this article aims to answer the following question: what periods or breaks associated with the post-Soviet transformation emerge (if they do) in the social memory in Lithuania? The period in social memory is conceptualised as a distinct block of time delineated by breaks, understood as homogenous, and labelled by a name. Qualitative interviews collected in Jonava, Panevėžys, and their vicinities in 2021 are analysed using the Reflexive Thematic Analysis (RTA). It is concluded that the transformation is intertwined with the current period of Independence. On the one hand, some of the research participants talked about the time of 'overturn' or 'turmoil', sometimes comparing it to the years after World War II, the beginning of the second Soviet occupation of Lithuania. On the other hand, the broad period of restored Independence is much more defined in the memory: it is perceived as a more or less homogeneous time of gradual change and is often compared with the broad period before the major break – the Soviet era.

Keywords: post-Soviet transformation, social memory, periodisation, ending, Lithuania